

Зауваження та пропозиції Національної асоціації адвокатів України до проекту Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією), книги 7 «Сімейне право»

НААУ послідовно та на постійній основі здійснює роботу, спрямовану на вдосконалення норм сімейного права. Ще у 2021 році Комітет НААУ з питань сімейного права висловив свою позицію щодо Концепції оновлення Цивільного кодексу України, зокрема стосовно доцільності включення до його структури книги 7 «Сімейне право» та книги 8 «Міжнародне приватне право». Увагу акцентовано на значенні Сімейного кодексу України як окремого нормативно-правового акта, що регулює сімейні правовідносини та спрямований на зміцнення сім'ї як базового соціального інституту. Визнаючи, що загалом Сімейний кодекс України ефективно виконує покладені на нього функції, учасники обговорення погоджувалися з тим, що окремі закріплені ним правові інститути потребують розвитку та вдосконалення надалі, зокрема інститут батьківської опіки, шлюбного договору, а також режиму спільної сумісної власності подружжя. Модернізація сімейного законодавства України має здійснюватися паралельно з рекодифікацією Цивільного кодексу України, зі збереженням самостійного статусу Сімейного кодексу як законодавчого акта, який довів свою результативність у сфері правового регулювання сімейних відносин. Незважаючи на приватноправовий характер сімейного права та концепцію цивільного права як комплексної галузі, що охоплює приватноправові відносини, сімейне право доцільно розглядати як самостійну галузь законодавства.

Проведеним правовим аналізом проекту книги 7 Цивільного кодексу України «Сімейне право», оприлюдненим Верховною Радою України до громадського обговорення 23.11.2025, виявлено положення, що потребують доопрацювання, у зв'язку із чим висловлюємо такі зауваження та пропозиції.

Щодо відсутності регламентованих завдань щодо зміцнення сім'ї як соціального інституту

Перше, що привертає увагу – це відсутність в запропонованому проекті Цивільного кодексу регламентованих завдань, які визначалися Сімейним кодексом України, як зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб; побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки, забезпечення кожної дитини сімейним вихованням.

Як вбачається з преамбули проекту Цивільного кодексу, законодавець робить акцент на розвиток особистості, її автономії, приватності тощо, а саме:

«Усвідомлюючи понад тисячолітню історію державотворення та розвитку української правової культури, підтверджуючи, що найвищою метою приватного (цивільного) права є служіння вільному розвитку особистості, забезпечення поваги до людської гідності, автономії волі та неприпустимості втручання у приватне життя як його фундаментальних цінностей, визнаючи, що особисті права закладають підвалини приватного (цивільного) права, а їх прояви є еманациєю гідності та автономії людини, встановлюючи непорушність права приватної власності як основи економічної свободи та особистої незалежності, а також утверджуючи свободу договору і свободу підприємництва...».

Перелік визначених у законопроекті засад приватного (цивільного права) також вказує на акцент законодавців саме на автономії та розвитку особистості.

Так, законодавець визначає загальними засадами приватного права: 1) юридичну рівність та недискримінацію суб'єктів приватних відносин; 2) приватну автономію; 3) диспозитивність; 4) неприпустимість свавільного втручання у сферу приватного та сімейного життя людини; 5) заборону протиправного позбавлення права власності; 6) свободу договору або іншого правочину; 7) свободу підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; 8) недопущення отримання переваг зі своєї протиправної та/або недобросовісної поведінки, заборону зловживання правом; 9) судовий захист цивільного права та/або охоронюваного законом інтересу; 10) справедливість, добросовісність, розумність.

Цінність та важливість кожного індивіда в суспільстві безспірна і розвиток особистості, захист особистих прав, свобод та інтересів є важливим підґрунтям розвитку суспільства. Разом з тим держава має не лише дбати і про сім'ю, як основу будь-якої державності. Філософи та психологи різних часів завжди приділяли сім'ї першочергове значення в розвитку суспільства та держави. Так, Арістотель стверджував, що сім'я — первинна форма співжиття людей, природна спільнота, з якої постає держава; вона покликана забезпечити повсякденні потреби людини (*«Політика»*); Георг Вільгельм Фрідріх Гегель вказував, що сім'я — це етична спільнота, заснована на любові, у якій індивіди відмовляються від ізольованої самотійності заради єдності (*«Філософія права»*); Іммануїл Кант розглядав сім'ю як правовий моральний союз, що ґрунтується на взаємних обов'язках, насамперед між подружжям, а також між батьками й дітьми. У межах цього союзу особи пов'язані не лише правом, а й моральною відповідальністю, що впливає з категоричного імперативу (*«Метафізика моралі»*); Зигмунд Фройд вважав, що сім'я — первинне середовище формування особистості, де закладаються базові моделі емоційних зв'язків і поведінки; Талкотт Парсонс стверджував, що сім'я — соціальна система, відповідальна за первинну соціалізацію дітей і стабілізацію дорослих членів суспільства.

В Україні сім'я як основний елемент суспільства була і залишається берегинею людських цінностей, культури та історичної спадкоємності поколінь, чинником стабільності і розвитку. Завдяки сім'ї міцніє і розвивається держава, зростає добробут народу.

За останні роки, необережні та некоректні законодавчі визначення стосовно шлюбу, а саме застосування до справи про розірвання шлюбу терміну «малозначна справа» призвело до знецінення інституту шлюбу, що загалом має негативне значення для українського суспільства. Скасування Сімейного кодексу України як самотійного законодавчого акта наразі може мати ще більш негативні наслідки для суспільства, особливо під час війни.

Закон — це рамка, він вказує, що можна, а що ні. Наповнення закону цінністю перетворює букву закону на дух закону.

Зі змісту книги 7 «Сімейне право» чітко не визначено, яку цінність законодавець вкладає в цей закон, які ролі в суспільстві визначаються сім'ї та шлюбу, що має превалювати при вирішенні спірних питань в сімейних правовідносинах — особиста автономія чи єдність сім'ї.

Убачається, що включаючи Сімейне право як одну із книг в Цивільний кодекс, ми втрачаємо завдання та засади, на яких базувався Сімейний кодекс України. Для повного та системного аналізу книги 7 необхідно детально розуміти основні засади та завдання, які покладені в основу рекодифікованого Цивільного кодексу, адже статті книги 7 мають узгоджуватися із тими принципами, що зазначені в загальній частині рекодифікованого Цивільного кодексу. Особливо беручи до уваги, що низка питань, зокрема опіки та

підкування над дітьми, із Сімейного кодексу були перенесені до першої книги проекту рекодифікованого Цивільного кодексу.

Щодо врахування сучасних тенденцій

Загалом, оновлений формат «Сімейного права» враховує сучасні тенденції розвитку суспільства та в багатьох аспектах відповідає потребам українського суспільства. Разом з тим хотілося б звернути увагу законодавця на аспекти, які потребують додаткових опрацювань та узгоджень. Деякі новели законодавства направлені на формування нових інституцій, що зі свого боку тягне за собою не лише комплексне оновлення інших нормативно-правових актів, але й оновлення суспільних правовідносин, порядків взаємодії, зміни традиційних парадигм, що потребує часу для їх формування.

Так, законодавець у рамках книги 7 неодноразово застосовує **термін «доброзвичайність»** (ст.ст. 1, 42, тощо), який потребує змістовного тлумачення, зокрема в рамках правозастосування.

Новела щодо релігійного обряду шлюбу потребує доопрацювання задля забезпечення правової визначеності з огляду на конституційні гарантії, відповідно до яких церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Україна є світською державою і забезпечує право особи на свободу совісті. З аналізу ст. 13 проекту вбачається введення понять «вчинення релігійного обряду шлюбу» та надалі його реєстрація в органах РАЦС. Саме *«при внесенні актового запису про реєстрацію шлюбу до Державного реєстру актів цивільного стану на підставі повідомлення релігійної організації, внесеної до реєстру організацій, які вправі вчиняти релігійний обряд шлюбу, орган державної реєстрації актів цивільного стану перевіряє дотримання вимог цього Кодексу щодо умов укладення шлюбу»*. Отже, у разі вчинення релігійного обряду шлюбу не перевіряються умови його дотримання, що створить додаткові складнощі у правозастосуванні.

Пропозиція здійснення релігійною організацією релігійного обряду шлюбу, який є підставою для внесення актового запису про реєстрацію шлюбу до Державного реєстру актів цивільного стану, фактично наділяє церкву владними повноваженнями, що не узгоджується з конституційними нормами. Слід зважати на практичні аспекти розірвання таких шлюбів, адже законодавчі підстави не завжди узгоджуються з релігійними догмами, що ускладнює дотримання принципу визначеності в контексті ініційованих змін.

Щодо введення поняття “фактичний сімейний союз”

У статті 3 пропонується ввести поняття «фактичний сімейний союз», яким визнається проживання двох осіб протилежної статі однією сім'єю без реєстрації шлюбу, якщо вони не перебувають в іншому шлюбі. З підходу законодавця на відносини у фактичному сімейному союзі поширюються положення глав 10, 13 та 14 цієї Книги, а саме положення правового режиму майна подружжя, загальні положення про утримання та права й обов'язки подружжя по утриманню.

Не підтримуємо пропонованих змін, адже за таких положень шлюбний союз взагалі нівелюється. Гарантії шлюбного союзу не можуть безумовно застосовуватися до фактичного сімейного союзу. Такі стосунки в більшості випадків є договірними саме через те, що кожен партнер із такого союзу не готовий брати на себе весь спектр прав та обов'язків подружжя. Фактичний сімейний союз – це особливе ставлення осіб до відповідальності під час сімейного життя і книга «Спадкування» свідчить про різницю перебування осіб в зареєстрованому чи фактичному союзі.

Кожна особа вправі обирати спосіб створення своїх відносин та сім'ї, проте гарантії, які надаються державою подружжю, роблять ці відносини унікальними і цінними. Обрання форми створення сімейного союзу без реєстрації шлюбу є вільним та свідомим вибором осіб, який доцільно регулювати в договірному порядку, шляхом укладання відповідних договорів, визначаючи роль кожного у створенні такого союзу. Проте застосування до фактичного сімейного союзу положень про спільну сумісну власність є недоречним. Переносити в оновлений кодекс старі положення, які лише створюють підстави для складних судових спорів, не доцільно.

Якщо наречені, заручені та подружжя можуть укласти шлюбний договір, то особи, обираючи фактичний сімейний союз, також повинні мати право на укладання відповідного договору, яким би визначалися основні положення щодо прав та обов'язків кожного з партнерів. На нашу думку, це б зменшило потік звернень до суду для вирішення спорів, що впливають із встановлення фактів фактичного проживання однією сім'єю.

Надання особам, які вирішили спільно проживати, але при цьому не мають наміру одружуватися, укласти свою «сімейну конституцію» зробило б такі відносини відкритими, зрозумілими, відповідальними.

Наразі навіть місячне проживання осіб разом ставить під ризик такі відносини через можливість застосовувати до таких відносин гарантії подружнього життя. Війна в Україні вже оголила проблематику таких відносин, тому вважаємо, що питання «фактичний сімейного союзу» потребують доопрацювання та не можуть бути прийняті у пропонованій редакції.

Щодо участі органу опіки та піклування у захисті сімейних прав та інтересів

З аналізу запропонованої редакції ст. 6 вбачається, що законодавець розрізняє такі повноваження органу опіки, як сприяння суду у встановленні обставин справи (ч. 4) та участь під час розгляду судом справ і надання письмового висновку щодо розв'язання справи (ч. 5).

За такого підходу не визначеним залишається статус органу опіки та піклування у разі сприяння суду у встановленні обставин: чи повинен орган опіки та піклування залучатися як третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, чи суд може звертатися до органу опіки та піклування з відповідним дорученням без залучення його до участі в справі тощо.

Доцільним вбачається конкретизація статусу органу опіки та піклування для сприяння суду у зборі доказів (ч. 4), а також ініціювання внесення подальших змін до Цивільного процесуального кодексу та Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866, з метою визначення порядку сприяння суду у зборі доказів та удосконалення механізму / підходу до підготовки висновків органу опіки та піклування.

Щодо зниження шлюбного віку

Недоцільною та такою, що суперечить міжнародному регулюванню, видається пропозиція можливості зниження шлюбного віку до 14 років, у той час як Україна взяла на себе зобов'язання. Зокрема, Указом Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» підтримано проголошені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 року № 70/1 глобальні цілі сталого розвитку до 2030 року та результати їх адаптації з урахуванням специфіки розвитку України, викладені у Національній доповіді "Цілі сталого розвитку: Україна" та проголошено забезпечувати

дотримання Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, зокрема ціль 5 Забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат. Однією зі складових цієї цілі є підціль 5.3 – **ліквідація всіх шкідливих практик, такі як дитячі, ранні та примусові шлюби** та каліцтво жіночих геніталій, до 2030 року.

Відповідно до Конвенції про права дитини дитиною вважається особа до 18 років, відтак укладання шлюбу особою до 18 років є дитячим шлюбом і не відповідає вимогам міжнародного законодавства. Зауважимо, що демократичні країни удосконалюють своє законодавство, встановлюючи заборону на укладання шлюбу до 18 років, зокрема у Великій Британії прийнято Закон Про шлюб та цивільні партнерства 2022 року (Marriage and Civil Partnership Act 2022), яким встановлено мінімальний вік для укладання шлюбу 18 років та усунуто можливість укладання шлюбу з 16 років.

Крім того, слід звернути увагу, що у Сімейному кодексі України існувала норма, яка надавала право знизити шлюбний вік до 14 років, така норма була змінена у 2012 році, як така, що не відповідала міжнародному законодавству, і можливість зниження шлюбного віку було встановлено лише до 16 років (Закон № 4525-VI 15 березня 2012 року).

Відтак вказана пропозиція видається кроком у минуле, нівелюючи вимоги міжнародного права та прогресивний розвиток українського законодавства.

Щодо положень про примушування до збереження шлюбних відносин

Викликає нерозуміння норма ч. 3 ст. 9 проекту «Примушування до збереження шлюбних відносин», у тому числі примушування до статевого зв'язку за допомогою фізичного або психічного насильства, є порушенням права дружини, чоловіка на свободу та особисту недоторканість і може мати наслідки, встановлені законом».

Якщо зазначена поведінка є правопорушенням, відповідальність за яке встановлено відповідними нормами законодавства, то викликає питання необхідність такої норми в сімейному законодавстві. Вважаємо за доцільне залишити регулювання відповідальності відповідними галузям права та не привносити норму, яка не має правового застосування, у проект.

У зв'язку із цим викликає неоднозначне сприйняття стаття 10 проекту «Право на припинення шлюбних відносин». Оскільки шлюб ґрунтується на вільній згоді чоловіка та жінки, то будь-яке обмеження вільної згоди є порушенням права на особисту недоторканість особи. Видається недоцільним встановлювати право на припинення шлюбних відносин, адже воно впливає саме з принципу вільної згоди цих відносин.

Також анахронізмом виглядає норма про підставу для розірвання шлюбу – небажання або неспроможність народження дитини, адже єдиною підставою для розірвання шлюбу є відсутність вільної згоди перебувати в ньому та суперечність інтересам чоловіка або дружини.

Недоречним вважаємо встановлювати право на повторний шлюб, адже будь-яка особа, яка не перебуває у шлюбі, може його укласти, а отже, особа, яка вже перебувала в шлюбі, який припинився, не потребує додаткового встановлення права укласти шлюб.

Заперечуємо проти намагання повернути у сімейне законодавство норми, які були змінені раніше.

Як наприклад **інститут заручин**, стаття 17 проекту. Зазначений інститут існував у СК України з моменту його прийняття у 2003 році до 2006 року, коли було змінено ст. 31 СК України. Видається недоцільним повертати ті норми, які не мали застосування ще 20 років тому назад, у сучасне законодавство. Разом з тим пропонується до наступного обговорення можливість відшкодування моральної шкоди у зв'язку з відмовою від укладання шлюбу.

У частині норми проекту **щодо обмеження права на ініціювання розірвання шлюбу під час вагітності жінки чи року після народження дитини** лише 24.11.2024 було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізму запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі» № 4073-IX, яким вказані норми виключено з чинного СК України. Вважаємо безпідставним та таким, що суперечить нормам міжнародного права та зобов'язанням України у забезпеченні гендерної рівності подружжя повернення вказаних норм у сімейне законодавство.

Позитивним вважаємо **виключення норми про «правозгідність» шлюбу** (ст. 37 чинного СК України) та впровадження норми про недійсність шлюбу у зв'язку зі зміною статі. Також заслуговує на увагу можливість укласти договір про окреме проживання подружжя.

Недоцільним видається запровадження **можливості розривати шлюб у нотаріальному порядку**, особливо у разі, коли подружжя має дітей. Нотаріальна діяльність не може передбачати оцінку розподілу батьківської відповідальності чи відповідності договорів найкращим інтересам дитини, адже така діяльність не є властивою нотаріату.

Потребує виваженого підходу та додаткового обговорення **доцільність запровадження норми про право вимагати зміни прізвища на дошлюбне** того із подружжя, хто поведився негідно (вчинення насильства, кримінального правопорушення, аморального вчинку, зради тощо). Ім'я є особистим немайновим правом особи, яка реалізує його на власний розсуд. Оскільки саме автономія особи містить можливість зміни імені, то вимога зміни імені вбачається втручанням в автономію волі.

Щодо глави 7 Книги 7 «ПОХОДЖЕННЯ ДИТИНИ» слід звернути увагу на таке.

Загалом, статті вказаного розділу є зрозумілими та послідовними, звичними у своєму викладенні.

Як вбачається зі ст.ст. 51 – 62 вказаної глави, вони відповідають змісту аналогічних положень ст.ст. 121 – 140 чинного Сімейного кодексу України, при цьому містять низку доповнень.

1. Так, у ч. 1 ст. 52 вказано, що «**походження дитини від подружжя визначається на підставі актового запису про шлюб та документа закладу охорони здоров'я про народження дитини**».

Актовий запис про шлюб – це відомості, якими володіють відділи державної реєстрації актів цивільного стану. Свідectво про шлюб – це документ, яким засвідчується реєстрація шлюбу. Тобто для реєстрації народження дитини батьки мають подати лише документ закладу охорони здоров'я про народження дитини, а відомості про шлюб відділи державної реєстрації актів цивільного стану мають перевіряти самостійно.

Розуміючи підхід до спрощення процедури реєстрації народження дитини, мають місце сумніви щодо доступу кожного відділу державної реєстрації актів цивільного стану до актових записів, зроблених іншими відділами, та інформації про шлюб, укладений сторонами за кордоном, в інших державах.

2. У частині 2 ст. 55 **орган опіки та піклування** визнано особою, яка може звертатися з позовом про визнання батьківства чи материнства.

Вважаємо, що в цій категорії справ орган опіки та піклування не може бути суб'єктом звернення до суду, адже це питання пов'язано з особистим правом особи, й орган владних повноважень не може звертатися до суду з вказаного питання.

Виникають сумніви щодо доцільності об'єднання в цій статті положень про визнання батьківства та материнства. Так, у частині 3 вказаної статті зазначено: «3. Позов про визнання батьківства, материнства приймається судом, якщо актовий запис про відповідного з батьків дитини вчинено згідно зі статтею 58 цієї Книги або за відсутності актового запису про народження дитини». Проте запис про батька та про матір у разі невстановленого батьківства чи материнства має різні підстави. Узагальнення статей, якими це питання врегульовувалося, порушує принцип визначеності. Зауваження аналогічного характеру й до ст. 56 проекту ЦК.

3. Потребують уточнення положення ст. 57 “**Спір про батьківство** між чоловіком матері дитини та особою, яка вважає себе батьком дитини”, оскільки пропонується редакція визначає право особи, яка вважає себе батьком дитини, народженої жінкою, яка в момент зачаття або народження дитини перебувала у шлюбі з іншим чоловіком, пред'явити до її чоловіка, якщо він записаний батьком дитини, позов про визнання свого батьківства. Однак спори про батьківство виникають не лише в ситуаціях, коли жінка перебувала у шлюбі з іншим чоловіком, але й у випадках, коли жінка мала фактичні відносини з чоловіком.

Пропонуємо вказану статтю назвати «Спір про батьківство», в якій після слів «перебувала у шлюбі» доповнити «або у фактичному сімейному союзі».

4. Поняття «Батьківська відповідальність» є новелою в національному законодавстві, що має сприяти підвищенню батьківської відповідальності батьків стосовно дитини, ставлення до дитини як суб'єкта сімейних правовідносин, уникнення довготривалих спорів між батьками щодо місця проживання дитини. Глава містить новий погляд на розподіл батьківської відповідальності під час виховання дитини, що має сприяти забезпеченню найкращих інтересів дитини.

Так, у ч. 1 ст. 63 надано визначення поняттю «батьківська відповідальність», що охоплює сукупність прав та обов'язків батьків щодо виховання та розвитку дитини, її законного представництва, а також управління майном дитини.

Вважаємо, що «батьківська відповідальність» це широке поняття, яке охоплює обов'язки та права батьків щодо всіх аспектів життя дитини, включаючи забезпечення здоров'я та добробуту дитини, забезпечення безпеки та належних умов життя, прийняття рішень, що стосуються освіти, лікування, розвитку здібностей, захисту прав дитини, несуть відповідальність за неправомірні дії дитини (у випадках, визначених у законі).

Отже, батьки є відповідальними за життя свої дитини з моменту її народження. Пропонуємо зміст ч. 2 ст. 63: “Батьківська відповідальність належить обом батькам з моменту народження дитини доповнити: «та здійснюється батьками спільно до досягнення дитиною повноліття”. Переконані, що законодавчо має бути закріплена не лише належність батьківської відповідальності батькам, а й підкреслено активну роль батьків у процесі виховання дитини.

Пропонуємо удосконалити редакцію наступних положень, що відображені у порівняльних таблицях.

Стаття 64. Рівність прав батьків при здійсненні батьківської відповідальності

1. Мати, батько мають рівні права та ~~обов'язки~~ щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою.

2. Батьки при здійсненні батьківської відповідальності діють спільно. При вирішенні побутових або повсякденних питань в інтересах дитини кожен з батьків може діяти самостійно.

3. Батьки несуть спільну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Припинення шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг ~~їхньої~~ батьківської відповідальності за дитину, крім випадків, передбачених договором, законом або визначених рішенням суду.

Стаття 64. Рівність прав батьків при здійсненні батьківської відповідальності

1. Мати, батько мають рівні права та ~~обов'язки~~ стосовно дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою.

2. Батьки ~~при здійсненні батьківської відповідальності діють спільно.~~ При вирішенні побутових або повсякденних питань в інтересах дитини кожен з батьків може діяти самостійно.

3. Батьки ~~несуть спільну відповідальність за виховання і розвиток дитини.~~ Припинення шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав при здійсненні батьківської відповідальності, крім випадків, передбачених договором, законом або визначених рішенням суду.

У частині 1 вказаної статті «та обов'язки» слід видалити. Перше речення частини 2 доречніше перенести до ст. 63. Якщо вказане стосується прав батьків при здійсненні батьківської відповідальності, не варто в частині 3 цієї статті зазначати «не впливає на обсяг їхньої батьківської відповідальності», адже за визначенням цього поняття у статті 63 – батьківська відповідальність це сукупність прав та обов'язків батьків.

Стаття 65. Обов'язки батьків ~~щодо виховання та розвитку дитини~~

...5. Передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї.

Стаття 65. Обов'язки батьків при здійсненні батьківської відповідальності

...5. Передання дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від батьківської відповідальності за дитину.

Вважаємо, що для уникнення двозначності в тлумаченні норм цієї глави доцільно використовувати поняття «батьківської відповідальності», а не прав та обов'язків.

Стаття 72 трансформована з “Права батьків щодо виховання дитини” у “Права батьків при здійсненні батьківської відповідальності”, частина 3 якої потребує уточнення, адже передання дитини на виховання фізичним та юридичним особам, що може здійснюватися на підставі договору або закону має бути обмежено відповідними часовими проміжками. Тобто передання дитини на виховання фізичним та юридичним особам не може бути постійним. **Термін «передання»** має бути чітко визначений.

Стаття 73 “Права батьків та дитини на спілкування” видається неактуальною, адже як чинне сімейне законодавство, так і цей законопроект, здебільшого використовує поняття «виховання та розвиток дитини». Спілкування є невід'ємною складовою виховання

та розвитку, фактично є природним правом людини, тому дублювати цю норму у її чинному змісті є недоцільно.

Незважаючи на застосування у вказаному законопроекті терміна «батьківська відповідальність», доцільно б було замість окремих положень стосовно спілкування з дитиною, визначення місця проживання дитини **застосувати термін «батьківська опіка»**, яка може бути повною чи частковою. При цьому запропонований термін має розумітися як фактична батьківська опіка над дитиною.

Вказаний термін узгоджується із судовою практикою Верховного Суду.

Так, у постанові Верховного Суду зазначається:

“100. пункті 67 Загального коментаря N 14 від 29 травня 2013 року Комітет ООН з прав дитини зазначив, що в інтересах дитини доцільно виходити зі спільної батьківської відповідальності. Приймаючи рішення в інтересах дитини, суддя має враховувати право дитини мати і зберігати стосунки з обома батьками.

101. У Резолюції "Рівність і спільна батьківська відповідальність: роль батька" від 02 жовтня 2015 року N 2079 Парламентська Асамблея Ради Європи підкреслила необхідність поваги органів влади держав-членів до права батьків нести спільну відповідальність, забезпечивши, щоб сімейне право передбачало у разі роздільного проживання батьків або розірвання шлюбу можливість спільної опіки над дітьми в їх найкращих інтересах на основі взаємної згоди між батьками (пункт 2).

102. Крім того, Парламентська Асамблея Ради Європи звернула увагу, що розвиток спільної батьківської відповідальності допомагає подолати гендерні стереотипи щодо ролей, які нібито призначаються жінкам і чоловікам у сім'ї, і є очевидним відображенням соціологічних змін, які відбулися за останні п'ятдесят років в організації приватної та сімейної сфер (пункт 4).

103. Спільне батьківство слід сприймати як координацію між дорослими у їхніх батьківських ролях і здатність підтримувати та допомагати один одному, воно сприяє покращенню співпраці між батьками та зменшенню ризику потенційних суперечок, оскільки така модель вільна від тягара переможець-переможений.

104. Водночас труднощі, пов'язані із спільною опікою, належать до початкового періоду адаптації, і завдяки тривалому контакту батьків ці труднощі поступово зникають. Спільна фізична опіка сприяє відкритому спілкуванню між батьками, мінімізації конфліктів та розчарувань, приносить користь стосункам матір-дитина і батько-дитина.

105. З урахуванням вищезазначеного, при вирішенні спору між розлученими батьками про визначення місця проживання дитини суд з урахуванням обставин справи має право розглянути питання щодо визначення місця проживання дитини з одним із батьків із забезпеченням контакту дитини з іншим з батьків чи застосування спільної фізичної опіки з почерговим проживанням дитини у помешканні кожного з батьків за відповідним графіком”.

Слід зауважити, що **батьківська відповідальність** — це більш загальне і широке поняття, яке охоплює обов'язки та права батьків щодо всіх аспектів життя дитини. **Батьківська опіка** — це частина батьківської відповідальності, що конкретно стосується питання, хто і як піклується про дитину.

У зв'язку із цим статті 75, 77 – 80, 82 потребують удосконалення.

В абз. 1 ч. 2 ст. 79 законопроекту пропонується закріпити, що місце проживання малолітньої дитини визначається судом разом з одним із батьків **за адресою** його постійного проживання.

Конкретизація, що місце проживання дитини визначається саме за адресою постійного проживання одного з батьків, є зайвою. Адже, враховуючи право громадян на свободу пересування та вільний вибір місця проживання, зміна адреси проживання тим з батьків, з ким визначене місце проживання дитини, зумовлюватиме необхідність повторного звернення до суду з метою визначення місця проживання дитини за новою адресою місця проживання. **Тому доцільним буде зазначити, що місце проживання малолітньої дитини визначається судом за місцем проживання одного з батьків.**

У частині ініційованого **вжиття заходів примирення між батьками** (стаття 81) підтримує важливість для формування в суспільстві культури мирного та досудового врегулювання спірних питань. Разом з тим вказана норма є більш процесуальною та має міститися в процесуальному нормативно-правовому акті.

Також визначення суб'єктів, які можуть брати участь у мирному вирішенні спірних батьківських питань, «інша особа, яка має спеціальні знання» буде призводити до невизначеності, адже спричиняє питання і потребує роз'яснень, які саме ще особи маються на увазі. Чи може це бути психолог, коуч, психотерапевт, адвокат, нотаріус?

Частину 3 цієї норми викладено перспективно, однак навіть сьогодні спеціалісти центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді надають лише таку послугу, як консультування, відмовляючи в наданні жодних висновків, рекомендацій тощо особам, які до них звертаються. Відтак зазначена норма попри її перспективне формулювання залишається декларативною та позбавленою ефективного механізму реалізації.

Щодо правового режиму в сімейних відносинах

Запропоновані у межах рекодифікації цивільного законодавства новації, що стосуються правового режиму майна подружжя, загалом мають позитивну мету та спрямовані на оновлення і систематизацію підходів до регулювання майнових відносин у сім'ї. Законодавець прагне вибудувати більш цілісну, структуровану та внутрішньо узгоджену модель, яка б поєднувала імперативні гарантії захисту сімейних інтересів із розширенням договірної свободи подружжя та підвищенням рівня правової визначеності.

Так, простежується спроба концептуально осмислити правовий режим майна подружжя не лише як сукупність окремих норм, а як цілісну систему правового регулювання, що охоплює базовий режим, спеціальні обмеження, механізми договірного коригування та гарантії захисту інтересів сім'ї. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям розвитку приватного права та загалом заслуговує позитивної оцінки.

Водночас досягнення задекларованої мети можливе лише за умови чіткості термінології, внутрішньої узгодженості норм та наявності зрозумілих процедурних механізмів їх реалізації. Саме у цьому контексті окремі положення запропонованих глав потребують додаткового доктринального осмислення, уточнення та доопрацювання з метою запобігання правовим колізіям і забезпечення передбачуваності правозастосовної практики.

Запровадження статті 105, якою визначається **поняття правового режиму майна подружжя** як системи норм, встановлених у законі або договорі, є концептуально правильним і виконує системоутворюючу функцію. Водночас саме на цьому рівні законодавець закладає підґрунтя для наступних змістовних колізій, оскільки не проводить чіткого розмежування між правовим режимом майнових відносин подружжя як рамковою конструкцією та правовим режимом конкретного майна.

У частині 2 ст. 106 зазначається, що «**правовий режим спільності майна** передбачає наявність спільного майна подружжя та особистого майна кожного з них». Таким чином, із цієї статті вбачається, що цей режим передбачає наявність як спільного, так і особистого майна кожного з подружжя. Саме у цьому формулюванні вбачається концептуальна помилка.

Категоріально «спільність» як ознака правового режиму не може логічно охоплювати «неспільне» як власний структурний елемент. Така конструкція створює хибне уявлення, ніби особисте майно є складовою спільності, що може призводити до помилкових висновків у правозастосовній практиці, зокрема щодо необхідності згоди другого з подружжя під час розпорядження особистим майном або автоматичного поширення сімейно-правових обмежень на будь-яке особисте майно одного з подружжя.

Це розмежування є принципово важливим, оскільки від нього залежить, чи буде спільність або особистість майна характеристикою конкретного об'єкта, чи елементом загального режиму, що автоматично поширюється на всі майнові правовідносини подружжя.

Пропонуємо відобразити юридично коректну модель, за якою особисте майно не є елементом спільності, але може підпадати під дію окремих імперативних сімейно-правових обмежень на умовах, передбачених у цьому Кодексі.

Щодо права подружжя на укладення договорів та вчинення правочинів

У статті 107 декларується право подружжя договором врегульовувати свої майнові відносини «іншим чином», однак така формула є оцінною та не містить жодних критеріїв допустимості відхилень від режиму. Така норма не надає відповіді, який саме договір мається на увазі: шлюбний договір чи будь-який цивільно-правовий договір між подружжям, а також не визначає межі свободи такого договірного регулювання. Окремо звертає на себе увагу відсутність чітких вказівок щодо необхідності згоди другого з подружжя за укладення договорів з третіми особами, що створює ризики порушення прав як іншого з подружжя, так і прав третіх осіб.

Враховуючи, що за своїм змістом ця стаття є загальною нормою, відсутність прямої вказівки на «базовий режим майна», який не може бути змінено у договорі, створює протиріччя з нормами про базовий режим та статтями, за якими згода другого з подружжя на укладення правочинів є обов'язкою.

Пропонуємо врегулювати ці норми та узгодити загальну норму зі спеціальними.

Запровадження статті 108, якою вводиться поняття **базового режиму майна подружжя**, є концептуально новим кроком. Законодавець вперше прямо визначає коло імперативних норм, які не може бути змінено у шлюбному договорі, зокрема щодо сімейного житла та речей домашнього вжитку. Водночас ефективність цієї норми істотно знижується через відсутність чітких процедурних механізмів реалізації відповідних обмежень, що особливо яскраво проявляється у регулюванні інституту захисту сімейного житла.

В обговоренні висловлювалися думки щодо потреби узгодження нового підходу із принципом свободи договору та чіткого визначення критеріїв сімейного житла. Вказана норма потребує суттєвого доопрацювання з огляду на неоднозначність розуміння можливості віднесення до сімейного житла майна, яка належить одному з подружжя на праві приватної власності як такого, що суперечить принципу непорушності права власності, Першому протоколу Конвенції. Недоцільним видається прив'язувати поняття сімейного житла до місця проживання дитини через те, що за наявності спору між

подружжям місце проживання часто змінюється без згоди іншого з подружжя, через що виникає широкий простір для зловживання цими нормами. Упровадження поняття сімейного житла є позитивним, разом з тим потребує максимально чітко урегулювання.

У частині захисту прав на сімейне житло та речі домашнього вжитку у статті 109 дається визначення сімейного житла, однак не встановлюється жодної процедури набуття таким житлом відповідного статусу. За наявності у подружжя кількох об'єктів житлової нерухомості відсутній будь-який механізм фіксації вибору сімейного житла, форма такого визначення чи порядок його підтвердження для третіх осіб. У нинішній редакції інститут сімейного житла є концептуально виправданим, але процедурно недоопрацьованим. За відсутності чітких правил визначення статусу сімейного житла ця норма не забезпечує ані передбачуваності, ані правової визначеності, що створює значні ризики як для подружжя, так і для нотаріусів та інших суб'єктів правозастосування.

Щодо "речей домашнього вжитку" норма не конкретизує їх критеріїв що потребує відповідного доопрацювання або виключення цього формулювання, залишити тільки "сімейне житло".

Пункти 5 та 6 статті 109 видаються взаємовиключними, оскільки перша забороняє припиняти договір оренди, а наступна по суті дозволяє. Заборона орендодавцю припинити договір оренди на умовах, визначених у договорі, може розцінюватися як втручання у право власності. Відносини подружжя не повинні впливати на права власника житла.

Забезпечення потреб сім'ї. Наведена редакція статті 110 формально спрямована на унормування участі кожного з подружжя у забезпеченні життєдіяльності сім'ї, однак її зміст свідчить про наявність низки концептуальних і прикладних невизначеностей, які істотно ускладнюють практичне застосування цієї норми та створюють ризики для її застосування надалі учасниками сімейних правовідносин.

Передусім законодавець використовує оціночну категорію «розумні особисті потреби кожного з подружжя», не розкриваючи ані її змісту, ані критеріїв відмежування таких потреб від надмірних, факультативних чи таких, що не можуть покладатися на сімейний бюджет. Із системного тлумачення норми не вбачається, чи йдеться про потреби, пов'язані виключно з базовим рівнем існування особи, чи також про витрати, обумовлені соціальним статусом, професійною діяльністю, рівнем доходів сім'ї або звичним способом життя подружжя чи одного з подружжя. Відсутність чітких орієнтирів фактично перекладає функцію визначення «розумності» на суд, що неминуче призведе до різномірної та непередбачуваної судової практики, залежної від суб'єктивного сприйняття суддею конкретних життєвих обставин.

Окрему проблему становить положення про можливість здійснення внеску на потреби сім'ї у негрошовій формі, зокрема шляхом ведення домашнього господарства, догляду за дітьми тощо. Хоча сама ідея визнання нематеріального внеску відповідає підходам до забезпечення реальної рівності подружжя, норма не містить жодних механізмів фіксації, обліку чи оцінки такого внеску. Не зрозуміло, яким чином мають підтверджуватися обсяг і регулярність негрошового внеску, чи підлягає він порівняльній оцінці з грошовими витратами іншого з подружжя, а також чи можливе визначення його умовної вартості у разі виникнення спору. За відсутності таких інструментів негрошовий внесок ризикує залишитися декларативною категорією, яка складно піддається доказуванню в судовому процесі.

Право одного з подружжя на пред'явлення позову про стягнення внеску на потреби сім'ї також сформульоване без належної процесуальної та матеріально-правової конкретизації. Зі змісту статті не вбачається, про який саме період може йтися — минулий,

поточний чи майбутній, у якому розмірі та в якій формі такий внесок може бути стягнутий, а також чи підлягає він визначенню у твердій сумі, частці доходу чи в іншому співвідношенні.

Крім того, з норми вбачається, що внеском є також певні дії, зокрема, наприклад, догляд за дітьми. Якщо надається право пред'явити позов про стягнення внеску, то логічно постає питання, чи можна подати позов про зобов'язання доглядати за дітьми? Вважаємо, що такий підхід може породити багато зловживань, задля уникнення яких норму потрібно конкретизувати, зазначити, що право на пред'явлення позову про стягнення внеску є правом лише на стягнення коштів. Також видається доцільним зазначити в цій статті: якщо судом буде встановлено що один з подружжя не виконував свого обов'язку щодо внеску на потреби сім'ї, то це може бути підставою для відступу від рівності часток при поділі майна подружжя на користь того, хто виконував цей обов'язок.

Не врегульовано й питання врахування вже здійсненого негрошового внеску під час вирішення спору, що створює ризик подвійного покладення обов'язку на одного з подружжя.

Додаткову складність створює закріплення «солідарної відповідальності подружжя» за зобов'язаннями, які виникли у зв'язку з виконанням обов'язку щодо внеску на потреби сім'ї. У проекті не визначається, перед ким саме подружжя виступає солідарними боржниками: між собою? Адже системне тлумачення поняття «солідарні боржники» дозволяє дійти висновку, що хоч закладалося законодавцем інше, логічно йдеться саме про «однакову відповідальність подружжя» як «боржників» перед, умовно, невизначеним кредитором, що, своєю чергою, створює колізії з нормами цивільного законодавства про виконання зобов'язань та з положеннями статті 121 проекту Кодексу.

У частині 4 не конкретизується, які саме зобов'язання можуть вважатися такими, що безпосередньо пов'язані з виконанням цього обов'язку, а також не встановлюються межі такої солідарної відповідальності.

Загалом, хоча у статті 110 декларується важлива соціально-правова ідея справедливого та пропорційного розподілу обов'язків між подружжям, її чинна редакція має рамковий, доктринальний характер і не забезпечує належного рівня регулювання. Відсутність чітких дефініцій, критеріїв оцінки та процедурних механізмів реалізації закладених положень об'єктивно створює підґрунтя для колізій, зловживань правом і ускладнення судового захисту, що вимагає або суттєвого доопрацювання норми на законодавчому рівні, або довготривале напрацювання сталої та передбачуваної судової практики її застосування.

У частині пропонованих змін у редакції ст. 112 **“Особисте майно кожного з подружжя”**

на особливу увагу заслуговує пункт 7 частини першої статті 112 щодо премій і нагород за особисті заслуги, редакція якого майже не змінена та перенесена з чинного Сімейного кодексу України. У поєднанні з імперативним обов'язком щодо забезпечення потреб сім'ї, закріпленим у статті 110, ця норма може породити хибну практику, за якої ведення домашнього господарства або виховання дітей розглядатиметься виключно як виконання законного обов'язку, а не як юридично значуще сприяння досягненню результату, за який була отримана премія чи нагорода.

На думку Комітету, така законодавча конструкція може породити хибні аргументи у правозастосовній практиці, зокрема твердження про те, що ведення домашнього господарства чи виховання дітей, будучи прямим законним обов'язком відповідно до статті 110, не може розглядатися як юридично значуще сприяння у

досягненні другим з подружжя професійного результату, за який була отримана премія або нагорода, оскільки йдеться лише про виконання приписів закону.

Аналогічні ризики можуть виникати і у спорах про поділ майна, набутого за рахунок коштів, отриманих у вигляді премії або нагороди. У таких випадках заявлення одним із подружжя вимог про визнання права на частку у відповідному майні може автоматично супроводжуватися зустрічними позовами про невиконання обов'язку щодо забезпечення потреб сім'ї, що фактично трансформує інститут захисту сім'ї у процесуальний інструмент тиску.

Комітет вбачає системну проблему у нечіткій межі між обов'язковою участю подружжя у сімейному житті як імперативному правовому обов'язку та юридично значущим сприянням у досягненні конкретного результату, яке, відповідно до інших норм проекту, може мати майнові наслідки у вигляді виникнення права на частку у доході або майні.

У проект не встановлюється жодних критеріїв, які б дозволяли однозначно відмежувати звичайне виконання обов'язку щодо забезпечення потреб сім'ї від дій, що виходять за межі такого обов'язку та перебувають у причинно-наслідковому зв'язку з отриманням премії, нагороди чи іншого майнового результату. За відсутності таких критеріїв існує високий ризик формування спекулятивних позовів, фрагментарної судової практики та підміни матеріально-правових конструкцій процесуальними засобами впливу, що не відповідає принципу правової визначеності та може призвести до порушення балансу інтересів сторін.

У частині **припинення правового режиму спільності майна подружжя** у статті 127, зокрема у пункті 4 частини першої, встановлюється припинення правового режиму спільності майна з наступного дня після укладення договору, яким такий режим змінено. Це положення потенційно вступає у колізію нормами про момент набрання чинності шлюбним договором, відповідно до яких такий договір набирає чинності з моменту його нотаріального посвідчення або з моменту укладення шлюбу. Запропонована конструкція створює часовий розрив між моментом дії договору та моментом настання його майнових наслідків.

Стосовно **змісту шлюбного договору** позитивна мета, закладена у частині 4 статті 135 щодо заборони зміни режиму сімейного житла та речей домашнього вжитку шлюбним договором, нівелюється відсутністю будь-яких процедурних інструментів для визначення статусу такого майна. За цих умов нотаріус фактично позбавлений можливості перевірити, чи є конкретний об'єкт сімейним житлом, з якого моменту на нього поширюється спеціальний режим та чи не порушує умова договору імперативні приписи закону. Це створює передумови для масового оскарження шлюбних договорів і перекладає ризик правової помилки на нотаріальну практику.

Щодо загальних положень про утримання

У статті 150 проекту формується базова конструкція утримання через категорію «права на утримання». З огляду на роль інституту утримання як основи сімейних відносин така зміна акценту виглядає як фундаментальне зміщення регулювання: з імперативної моделі сімейної відповідальності на диспозитивну модель реалізації права за ініціативою утримання. Це створює ризик доктринального та практичного послаблення презумпції належного утримання членів сім'ї, насамперед дітей та непрацездатних осіб. У зв'язку із цим пропонуємо зберегти виклад конструкції «утримання» через «обов'язок».

У частині 3 ст. 151 передбачено, що у разі присудження аліментів у частці від заробітку суд може одночасно встановити верхній чи нижній розмір аліментів у твердій

грошовій сумі. Встановлення верхньої межі при моделі «частка від заробітку» може нівелювати саму природу цієї моделі та призвести до необґрунтованого обмеження участі платника в утриманні дитини під час зростання його доходів, що ставить під сумнів відповідність такого підходу інтересам дитини. Пропонуємо викласти норму у такій редакції: «Суд може при присудженні аліментів у частці від заробітку (доходу) їх платника одночасно встановити нижній розмір аліментів у твердій грошовій сумі» або видалити ч. 3 ст. 151.

Слід зауважити про відсутнє у ст. 151 проекту загальне правило про періодичність (щомісячність) сплати аліментів, що може спричиняти неточності у правозастосуванні. Для усунення неоднозначності вважаємо доцільним доповнити ст. 151 окремою частиною: «Аліменти сплачуються щомісячно, якщо інше не встановлено домовленістю сторін або рішенням суду».

У проекті передбачено запровадження аліментного виконавчого напису нотаріуса як спеціального різновиду виконавчого напису, що потребуватиме комплексних змін до Закону України «Про нотаріат», Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Мін'юсту від 22.02.2012 № 296/5, Переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів, затвердженого постановою КМУ від 29.06.1999 № 1172, а також узгодження з Інструкцією з організації примусового виконання рішень, затвердженою наказом Мін'юсту від 02.04.2012 № 512/5, зокрема в частині:

- 1) визначення чіткого стандарту підтвердження належного повідомлення боржника (як ключової проблеми практики у подібних справах);

- 2) визначення спеціального механізму обчислення і стягнення аліментів на майбутнє, зокрема коли вони встановлені у частці від заробітку (доходу);

- 3) удосконалення критеріїв безспірності вимог.

У частині 4 ст. 156 не визначено, яким порядком і на підставі яких доказів встановлюватимуться джерело та розмір заробітку (доходу) платника за кордоном. Це створює ризик різнотлумачень у правозастосуванні (чи це встановлюється виконавцем у порядку виконання міжнародних договорів про правову допомогу, чи достатньо документів від іноземних органів, наданих платником чи стягувачем). Таке положення потребує доопрацювання та внесення надалі змін до Закону України «Про виконавче провадження» та Інструкції з організації примусового виконання рішень, затвердженої наказом Мін'юсту від 02.04.2012 № 512/5, та уточнення порядку отримання інформації щодо джерела та розміру заробітку (доходу) платника за кордоном.

У частині 2 ст. 158 передбачено обмеження присудження аліментів за минулий час одним роком, на відміну від чинного підходу, який передбачає можливість присудження аліментів на дитину за минулий час до десяти років. У частині 1 ст. 159 передбачено обмеження стягнення аліментів за виконавчим документом за минулий час трьома роками з дня пред'явлення виконавчого документа на відміну від чинного підходу, який передбачає стягнення на дитину за минулий час до десяти років. Пропонуємо доопрацювати вказаний підхід та розглянути можливість диференціювати строки у вказаних статтях (збільшити ці строки для дитини, а для інших утриманців залишити запропоновані строки), або встановити один реалістичний універсальний строк без можливого звуження прав дитини.

У частині 1 ст. 161 передбачено можливість звільнення від обов'язку надавати утримання, якщо дохід одержувача аліментів перевищує дохід їх платника. Таке формулювання через «дохід одержувача аліментів» у справах про аліменти на дитину може бути неоднозначно витлумачено, оскільки «одержувачем» фактично виступає один з батьків, на ім'я якого здійснюється виплата, тоді як аліменти є власністю дитини. Відтак

достатній дохід цього з батьків (одержувача) може помилково розцінюватися як підстава для звільнення платника від утримання дитини. У зв'язку із цим критерій для аліментів на дитину доцільно прив'язувати до доходу дитини, як передбачено у чинній редакції Сімейного кодексу України, а не до доходу одержувача. З огляду на наведене вбачається доцільним викласти норму у редакції: «За заявою платника аліментів суд може звільнити його від обов'язку надавати утримання: на утримання дитини – якщо дохід дитини істотно перевищує дохід платника і забезпечує повністю потреби дитини; в інших випадках утримання – якщо дохід одержувача аліментів перевищує дохід платника і забезпечує повністю потреби одержувача.».

Включення до ч. 6 ст. 161 такої підстави для звільнення від сплати заборгованості як «відсутність кровного споріднення» може суперечити конструкції ст. 150, яка передбачає виникнення аліментних зобов'язань також між особами без кровного споріднення (вітчим / мачуха, пасинок / падчерка, особи, що проживали однією сім'єю більше 5 років). Щодо дитини така підстава створює ризик зловживань – платник може припинити сплату, оскаржувати батьківство і надалі бути звільненим від уже накопиченого боргу, що суперечить інтересам дитини та чинній логіці, за якою утримання здійснюється до моменту набрання законної сили рішенням. Або ж схожа ситуація можлива у випадках, коли батько визнав своє батьківство, будучи обізнаним, що не є біологічним батьком, і таким чином може бути звільнений від сплати заборгованості за аліменти. Така підстава для звільнення від сплати заборгованості є доцільною у разі недобросовісної поведінки стягувача аліментів / матері, яка, знаючи, що платник аліментів не є біологічним батьком, умисно приховала вказаний факт. Видається доцільним доопрацювати вказану конструкцію «відсутність кровного споріднення» як підставу для звільнення від сплати заборгованості.

У статті 163 проекту встановлено можливість повернення аліментів, стягнутих після припинення права на утримання, але не більше як за 3 роки, як таких що одержані без достатньої правової підстави. Така позиція не узгоджується з чинною правовою природою аліментів як коштів на утримання та з підходом чинної ст. 1215 ЦК України, за якою аліменти не підлягають поверненню, окрім випадків рахункової помилки або недобросовісності набувача. Окрім того, такий підхід не відповідає практиці Верховного Суду, за якою повернення аліментів, витрачених на забезпечення життєдіяльності дитини, не відповідає інтересам дитини, а зобов'язання з повернення безпідставно набутих коштів не застосовуються до аліментів. До того ж вказана норма суперечить ч. 3 ст. 159 цього проекту, відповідно до якої: «Заборгованість за аліментами підлягає стягненню незалежно від припинення у їх одержувача права на утримання». Враховуючи наведене пропонуємо виключити ст. 163, або викласти її відповідно до чинного підходу: «Аліменти, стягнуті на підставі виконавчого документа або сплачені за договором після припинення права на утримання, поверненню не підлягають, крім випадків рахункової помилки або недобросовісності».

У проекті вилучено базову норму, яка визначає загальну модель: аліменти сплачуються тим із батьків, хто проживає окремо від дитини. Вилучення цієї норми зумовлює питання, **як визначатиметься обов'язок зі сплати аліментів у випадках, коли не розподілено батьківську відповідальність, а також при почерговому проживанні дитини з батьками** – зокрема, чи виникає взагалі обов'язок сплати аліментів і за яким критеріями це визначається.

Щодо права подружжя на утримання

У редакції проекту відсутнє пряме закріплення взаємного обов'язку подружжя матеріально підтримувати одне одного, який нині передбачений у ч. 1 ст. 75 СК України, що фактично прибирає з тексту Кодексу одну з базових засад сімейних відносин – взаємну підтримку подружжя як елемент відповідальності та партнерства у сім'ї. Пропонуємо викласти окремою частиною ст. 164: «Дружина, чоловік зобов'язані матеріально підтримувати один одного».

У частині 2 ст. 164 проекту визначено, що один із подружжя є таким, що потребує матеріальної підтримки, якщо його доходи не забезпечують розміру мінімальної заробітної плати. Така прив'язка до мінімальної заробітної плати є недоречною для визначення того, чи є один із подружжя таким, що потребує матеріальної підтримки. У рішенні Конституційного Суду України від 29.10.2024 у справі № 1-1/2023(72/23) за конституційним поданням Верховного Суду про відповідність Конституції України (конституційність) частини четвертої статті 75 Сімейного кодексу України вказано, що «потребу в матеріальній допомозі за наявності спору слід визначати в судовому порядку у кожному конкретному випадку у спосіб зіставлення доходів і витрат позивача та відповідача, а також перебування в особи (відповідача) на утриманні інших осіб (батьків, дітей від інших шлюбів тощо), що дасть можливість повною мірою визначити матеріальну потребу одного з подружжя і можливості іншого з подружжя в наданні утримання (аліментів) та забезпечить тому з подружжя, хто є непрацездатним і потребує матеріальної допомоги, можливість її отримати, а призначення особі відповідної пенсії або іншої соціальної виплати не може залежати від виплат, які здійснює один із подружжя на утримання іншого з подружжя. Призначення державою соціальних виплат не може впливати на призначення аліментів на утримання одного з подружжя або ж виключати можливість такого призначення. Протилежне унеможливорює врахування судом усіх особливостей конкретної життєвої ситуації». Пропонуємо удосконалити норму, визначивши, що у разі наявності спору суд в кожному конкретному випадку на підставі матеріалів справи визначає наявність / відсутність підстав для стягнення аліментів на утримання одного з подружжя у зв'язку з наявністю потреби матеріальної підтримки останнього.

У статті 173 проекту відсутній обов'язок повнолітнього брата, сестри утримувати повнолітніх непрацездатних братів і сестер, який передбачений чинною ч. 2 ст. 267 Сімейного кодексу України. Вбачаємо доречним зберегти такий обов'язок та доповнити ним вказану норму.

Інститут позбавлення батьківських прав потребує більш глибокого осмислення та нового законодавчого регламентування. З огляду на належність батьківської відповідальності обом батькам з моменту народження дитини, ухилення від її здійснення шляхом повного припинення виглядає як потурання недобросовісності.

Питання усиновлення, зокрема **скасування усиновлення**, також потребують більш ґрунтовного обговорення. Вибір осіб про усиновлення дитини та надалі неможливість усиновлювачів належним чином виконувати свої права та інтереси як батьків не може ототожнюватися з ухиленням від батьківських обов'язків. Усиновлення – це пріоритетна форма влаштування дитини у сім'ю, тому держава має на високому рівні підтримувати сім'ї з усиновленими дітьми, утримуючись від звинувачення усиновлювачів у тому, що «вони не справилися». Наявність у державі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківських прав, свідчить, що держава не достатньо справляється із соціальною підтримкою

відповідних сімей, якщо так багато дорослих позбавляються батьківських прав. Це складне питання, що потребує комплексного вирішення, а не пошук «винного».

Враховуючи вищевикладене, загалом підтримуючи зусилля із рекодифікації (оновлення) приватного права України, наголошуємо, що такі законодавчі зміни не повинні порушувати наявних прав осіб, а також не повинні зумовлювати погіршення якості правового регулювання суспільних відносин у сфері сімейного права.